

jući se na raznovrsnu svetsku i domaću sportsku i društvenu teoriju, ovo delo kontekstualizuje ulogu simboličkih manifestacija integracije sporta u državnu ideologiju i pozicionira je u okviru globalnog i istorijskog kontinuiteta razvoja totalitarnih ideologija 20. veka i njihovog odnosa prema sportu. Naposljetku, istraživanje Nikole Mijatova takođe čini napor da definiše i predstavi lokalne političke, društvene i kulturne posebnosti jugoslovenskog sporta, ali i same SFRJ i njene jedinstvene sportske ideologije.

Luka Filipović

Aleksandar Životić, MOSKOVSKI GAMBIT. JUGOSLAVIJA, SSSR I PRODOR TREĆEG RAJHA NA BALKAN 1938–1941, Beograd, Clio, 2021, 711.

Već duži niz godina, naš mlađi kolega i profesor na Filozofskom fakultetu dr Aleksandar Životić uspešno otkriva „tajne“ moskovskih arhiva koji se odnose na jugoslovensku i srpsku istoriju sredinom 20. veka. Svojevrsan uvod u ovu knjigu predstavlja jedna od njegovih prethodnih monografija pod naslovom *Jugoslovensko-sovjetski odnosi 1939–1941* (Beograd 2016), odnosno njena ruska verzija iz 2019. godine. Na njih se nadovezuju naslovi koji se bave jugoslovensko-sovjetskim vojnim odnosima u periodu posle Drugog svetskog rata (1947–1957), koji su takođe imali svoja ruska izdanja. Sve ovo govori u prilog kolege Životića kao vrsnog i vodećeg poznavaoца sovjetsko-jugoslovenskih odnosa u pomenutoj epohi. Naravno i poznavaoца ruskih državnih arhiva, u kojima su smešteni i dokumenti vezani za istoriju Kraljevine ili socijalističke Jugoslavije. Mogućnost istraživanja u ruskim – moskovskim arhivima dodatno je uticala na autora da kroz nova istraživanja utemelji svoju raniju monografiju o ovoj temi i ponudi detaljno rastumačenu problematiku monografije koju prikazujemo.

U heurističkom smislu, jedna od posebnih vrednosti ove značajne monografije jeste korišćenje izvora iz ruskih – moskovskih arhiva: Ruskog državnog arhiva i Arhiva sovjetskog sekretarijata za inostrane poslove. Ti izvori su svakako vanredan doprinos našem razumevanju ovih odnosa, kao i brojni tomovi objavljene sovjetske građe, kod nas gotovo nepoznati. Životić ipak ukazuje da je nedostupnost fondova Centralnog arhiva Ministarstva odbrane još

uvek prepreka za potpuni uvid u to kako je sovjetski vojni vrh sagledavao Jugoslaviju, njenu vojsku i vojne odnose dve zemlje, iako ističe da je Vojni arhiv u Beogradu pružio dosta informacija o toj problematiki.

Moskovski gambit predstavlja novi prilog sagledavanju jugoslovensko-sovjetskih odnosa u vremenu pred izbijanje Drugog svetskog rata, kada se rat još uvek vodi težišno u Evropi i na Mediteranu, kada se obnavljaju zvanični odnosi Kraljevine Jugoslavije i Sovjetskog Saveza i koji dolaze u kulminaciju u vremenu Aprilskog rata 1941. odnosno pred nemački napad na Sovjetski Savez 22. juna 1941. godine. Da podsetimo na vrlo važan faktor za razumevanje ovih odnosa: Sovjetski Savez i nemački Treći rajh su u prijateljskim odnosima u ovom periodu, i to ima reperkusije na odnose Sovjeta sa Kraljevinom Jugoslavijom.

U uvodu ovog voluminoznog izdanja, Životić objašnjava zašto je svoju monografiju nazvao šahovskim terminom: „gambit“. Već sam taj termin će učiniti ovu knjigu veoma prepoznatljivom i smatramo da je naslov odlično, čak i marketinški dobro izabran.

S druge strane, autor vidi sovjetsku spoljnu politiku u tom periodu kao svojevrsan „gambit“ – specifično otvaranje, sa nastupanjem ka protivniku u cilju razvoja svojih snaga i mogućnosti, sa tendencijom primoravanja protivnika na usporavanje sopstvenih poteza. Autor već na početku ukazuje da takav šahovski potez sadrži određenu limitiranost i žrtvovanje pojedinih figura na šahovskom „frontu“. Upravo takva je i bila sovjetska spoljna politika u tom periodu, posebno prema Kraljevini Jugoslaviji. Ona je, smatra autor, bila neka vrsta „žrtvanog pešaka“, nemoćne države o kojoj su odlučivali često drugi i moćniji. Kraljevina se tako našla u „geopolitičkom galimatijasu“. Mi dodajemo: Da li svojom greškom? Ili zbog svoje nemoći i složenosti? Životićeva knjiga daje detaljnu perspektivu jugoslovenskog „pešaka“ u galimatijasu različitih „gambita“ velikih figura.

Monografija, dakle svojevrsni autorov „gambit“ sa čitaocem, složeno je delo. Izbegnuto je vremensko ograničenje (1938–1941) dato naslovom, jer Životić iznosi detaljno tumačenje jugoslovenske spoljopolitičke pozicije krajem tridesetih godina, u epohi raspada Versajskog sistema, kao i odnos Sovjetskog Saveza prema Balkanu uopšte. Takođe, prikazuje faze otopljanja odnosa dve države, postepeno približavanje, kao i promene međusobne percepcije.

Kraljevina Jugoslavija (ranije Kraljevina SHS), kao što je poznato, nije imala odnose sa prvom zemljom socijalizma od epohe boljševičke revolucije. Štaviše, bila je sigurna kuća za desetine hiljada ruskih izbeglica koji su stigli u Kraljevinu ili preko nje otišli dalje na Zapad. U statusnim ili formalno-pravnim odnosima (u vojsci, na primer) ruske izbeglice su bile jednake u pravima kao i sva tri konstitutivna naroda Kraljevine.

Podstaknuti nekim našim dugim razgovorima sa autorom, posebnu pažnju smo obratili na četvrto i peto poglavlje, koja obrađuju period od 27-martovskih demonstracija do nemačkog napada na SSSR 22. juna 1941. godine. Ta dva poglavlja nam se čine najdinamičnijim delom knjige budući da opisuju fazu intenzivnih odnosa dve države. U stvari, govore o događajima u kojima se prelamaju odnosi i suprotnosti između dve države. Ukazujemo na neke karakteristične stavove u četvrtom i petom poglavlju *Moskovskog gambita*.

U toku 27-martovskih demonstracija u Beogradu, i pored masovnog klicanja savezništvu sa Sovjetskim Savezom, Životić ukazuje da se bukvalno niko ispred sovjetskog poslanstva nije pojavio, niti provirio kroz prozore. Oni su ostali zatvoreni, što je izazvalo rezigniranost mnogih protestanata. Takođe, autor potencira da sovjetska vojna obaveštajna služba nije raspolagala tačnim podacima o tome šta se desilo u Beogradu 27. marta, a nije ni tačno procenjivala jačinu i strukturu Jugoslovenske vojske. Sovjetski politički predstavnici u Beogradu ocenili su prevrat od 27. marta na ideološki način – kao „nezadovoljstvo buržoazije kapitulantskom politikom vlade“ i kao navodni strah da bi prethodnu vladu mogla da sruši „radnička klasa“! Ni kasnije datirane analize, kako ističe Životić, nisu se promenile.

Autor, na bazi sovjetske građe, detaljno razlaže na koji način jugoslovenski vojni i politički vrh traži vojnu pomoć od Sovjeta u danima neposredno pred nemački napad 6. aprila. Takođe, piše o dvočlanjoj jugoslovenskoj delegaciji koja se tih dana zaputila u Moskvu da potpiše sporazum i raznim peripetijama koje je imala po dolasku u sovjetsku prestonicu. Jugoslovenski emisari, pukovnik Dragutin „Dikan“ Savić i veteran Crne ruke i penzionisani potpukovnik Božin Simić, nudili su Sovjetima da delove svoje avijacije prebace u Jugoslaviju i tako možda spreče očekivan nemački napad na nju. S druge strane, oni su upoznali sovjetske

domaćine sa obaveštajnim podacima da se Nemci spremaju za napad na SSSR u maju mesecu.

Sovjetski domaćini iz sektora spoljnih poslova (Višinski, kasnije i ministar Molotov) otvoreno su istakli da ne žele da daju povod rušenju pakta sa Nemačkom i da u tom trenutku jedino dolazi u obzir sporazum o prijateljstvu sa Jugoslavijom. Kako su izjavili, navodno su učinili korake prema Nemcima da spreče očekivan napad na Jugoslaviju. Čak se i potpisivanje sporazuma opšteg karaktera desilo kada je Kraljevina Jugoslavija već bila napadnuta, popodne 6. aprila! U razgovoru posle potpisivanja, Staljin je obećao široku vojnu pomoć. Posle čitanja detaljnog Životićevog opisa i rekonstrukcije ovog diplomatskog događaja, čitalac može samo da bude potišten i svestan sovjetskog „gambita“ prema Jugoslaviji. Za razliku od euforije pojedinih jugoslovenskih diplomata u Moskvi! Strahujući od sukoba sa Nemačkom, Sovjeti se opredeljuju za mnogo blažu formu sporazuma. Svakako saznajući za očekivan napad na Kraljevinu, kako ne bi jugoslovenske emisare ostavili bez ičega, odlučuju da potpišu sporazum. Već istog dana kada je potpisan sporazum je bio besmislen: jugoslovenska prestonica je bila razrušena, njena vlada u povlačenju, nemački tenkovi već su hitali preko jugoistočnih granica ka Grčkoj.

Posebno je značajna rekonstrukcija ponašanja i kretanja pripadnika sovjetskog poslanstva, a naročito vojnih predstavnika u toku aprilske kampanje. Značajne su i različite procene o mogućnostima da Jugoslovenska vojska izdrži napad nemačke vojske. S druge strane, uočavamo ideološke gotovo „iščašene“ sovjetske komentare o ideološkoj prirodi nemačkog napada na Jugoslaviju – koji se tumači kao „imperijalistički rat“!

Konačno, dolazi do iznenadnog obrta: okupiranu Kraljevinu, novi sovjetski prijatelji odbacuju 8. maja 1941. godine. Višinski, sa kojim su jugoslovenski emisari razgovarali mesec dana ranije, obaveštava jugoslovenske diplomate u Moskvi da nema više pravne osnove za njihov rad na teritoriji Sovjetskog Saveza. Dolazi do prekida odnosa dve države. Sovjetski Savez – u skladu sa svojom politikom nezameranja sa Rajhom – odbacuje „buržoaske“ Jugoslovene. Navodno, jer nemaju ni oni više predstavnike u Beogradu, niti kontakt sa emigrantskom vladom Kraljevine na Bliskom istoku. Ni prebegla 22 jugoslovenska pilota koji su uspeali

da dolete do Sovjetskog Saveza krajem Aprilskog rata, nisu bili više dobrodošli. Jugoslovenske diplomate stižu u Ankaru 10. juna. Ipak, 12 dana kasnije, nove okolnosti izmieniće sovjetski stav i oni će već narednog dana, 23. juna, kroz diplomatske kanale tražiti obnovu odnosa dve države.

Prekid odnosa je svakako jedna od tamnih strana jugoslovensko-sovjetskih odnosa, a treba istaći da je ostao van istraživačkog fokusa. U *Moskovskom gambitu* dobijamo detaljnu sliku tog prekida diplomatskih odnosa, koji su obe strane želele da zaborave kao neprijatan incident. Nama se čini da je to dobra ilustracija slike sovjetske diplomatije, koja je svet oko sebe percipirala kao imperijalistički i buržoaski. Slažemo se sa autorovim zaključkom da je i na taj način sovjetska strana pokušavala da maksimalno ne provocira sukob sa Nemačkom i da ga prolongira.

Peto poglavlje donosi nekoliko izdvojenih celina: sovjetske poglede na uzroke poraza Jugoslovenske vojske, stvaranje Nezavisne Države Hrvatske i stanje u okupiranoj Srbiji. Verovatno je ovo poslednje danas najzanimljivije, jer Životić iznosi sasvim nepoznatu sliku iz izveštaja sovjetskih (vojnih) diplomata iz okupirane Srbije. I pored ograničenja rada i kretanja, Sovjeti nisu mogli da ne primete drastičan karakter nemačke okupacije i surov odnos prema civilima. „Strogost nemačkog okupacionog režima na prostoru okupirane Srbije bila (je) zapanjujuća“ za Sovjete, piše Životić. Bitna sovjetska ocena izneta posle navođenja mera protiv jevrejskog stanovništva jeste i ona u kojoj se kaže da „u Srbiji nije bilo pripremljenog tla za antisemitizam“. U današnjem vremenu, kada postoje pokušaji da se Srbima imputira navodna uloga u holokaustu i optužba za antisemitizam, ovo je vrlo važna tvrdnja.

Za određeni deo publike biće svakako zanimljivi detalji koji se tiču delovanja sovjetske obaveštajne službe na prostoru Kraljevine Jugoslavije, a posebno u periodu posle okupacije aprila 1941. godine. Verujemo da će oni privući dodatna tumačenja i „čitanja“ zainteresovane publike, pa tako i o jugoslovenskom pukovniku koji je „obučen u čehoslovačku uniformu“ pristupivao sovjetskim manevrima pred rat.

Posebno nam se čini bitno što Životić pravi razliku u obaveštajnoj mreži Kominterne i one koju vodi sovjetska država kroz obaveštajnu službu. Neko će reći da tu nema razlike. Reč je, međutim, o važnoj posebnosti koju su mnogi

istraživači često prenebrežavali, svrstavajući i jedne i druge obaveštajce u isti koš. Makar na jugoslovenskoj i srpskoj teritoriji.

Konačno, *Moskovski gambit* je zaista vredna i interesantna knjiga, iz koje čitalac izlazi sa mnogo zaključaka i razmišljanja. Objavljena u ediciji prestižnog izdavača ona će sigurno lako naći put do dobrog broja čitalaca. U vremenu današnjih intenzivnih odnosa sa Rusijom, nije zgoreg pročitati knjigu Aleksandra Životića i preko njegovih istorijskih analogija možda bolje razumeti odnos dve bliske, a opet različite i udaljene države. U tu svrhu, on je ispunio svoj naučni zadatak, a izborom aktuelne teme ostvario i društvenu ulogu naše nauke da poduči i pruži potrebne putokaze u sadašnjosti.

Bojan Dimitrijević

Бојан Димитријевић, Немања Девић, БО-САНСКА ГОЛГОТА: СЛОМ СНАГА ЈВУО У БОСНИ 1945. ГОДИНЕ, Београд, Свет књиге, Институт за савремену историју, 2021, 602.

Sam karakter Drugog svetskog rata na prostoru okupirane Jugoslavije, usled čitavog niza vrlo složenih religijskih, etničkih i ideoloških fenomena, a takođe i karakter posleratnog političkog režima, do danas je značajno otežavao istraživanje ratnih događaja. Naučnici koji su se opredelili za izučavanje ovog perioda susretali su se sa oskudnim, fragmentarnim i širom zemlje i inostranstva rasutim istorijskim izvorima. Mnogi od izvora prvog reda su uništeni ili još uvek nisu dostupni istraživačima. U skladu sa tim, na početku treće decenije 21. veka, sa 75 godina duge istorijske distance i uz sve poteškoće, istraživanje Drugog svetskog rata na prostoru Jugoslavije zaista predstavlja sizifovski posao.

Jedan od najvažnijih fenomena tokom Drugog svetskog rata u okupiranoj Srbiji jeste postojanje otpora okupaciji. Činjenica o dva ideološki profilisana i suprotstavljena pokreta dovela je do njihovog sukobljavanja i postojanja paralelnih oslobodilačkih operacija i vojnih akcija koje se mogu podvesti pod građanski rat. U takvim okolnostima, jedan pokret izašao je iz rata kao pobednik, dok je drugi žigosan kao izdajnički, a zatim i vojno poražen i u potpunosti uništen. Upravo od osnovne pretpostavke da je, pored oslobodilačkog, vođen i građanski rat, autori dr Bojan Dimitrijević i dr Nemanja De-